

УДК 8.085

**БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Ж.О. Нұржанбаева
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.

Қазіргі таңда адам өз ойын, нақты жеткізе білу қажеттілігі туындап отыр. Өз ойын қызықты жеткізе білу кез-келген адамға оңай түсе қоймайды. Мәдениетті сөйлеу тәрбие мен білім беру процесінде өте маңызды орын алады. Адам іс-әрекетінің барлық сферасын

қамтитын күнделікті тіршілікте сөйлеу мәдениеті кәсіби жұмыстың барлық кәсіпкерлеріне қажет. Белгілі американ экономисі Д. Карнеги осы сөз құдыреті арқылы қоғамда белгілі бір жетістіктерге жеткізгендігін мойындайды.

Сөйлеу мәдениеті юристке, әлеуметтік қызметкерге, мұғалімге, менеджер, саясаттанушы, т.б. барлық сала өкілдері сөз арқылы өзінің кім екендігін көрсете алады. Тілдің грамматикасын, сөздікті білу жеткіліксіз, болашақ мамандар сөзді тиімді қолдана білуі, тыңдаушыны қызықтыра білуі, қарсы айтылған пікірді дұрыс қабылдай білуі, өз көзқарасын толық жеткізе білуді үйрену қажет.

Көпшілік алдында сөйлеу үшін бір-бірімен тығыз байланысты үш мақсатты орындау қажет:

- Кім үшін сөйлеймін?
- Оларға не айтқым келеді?
- Не үшін бұл ойды айтқым келеді?

және сөйлеу мәдениетінің сыртқы «техникалық» жағын анықтап алу қажет:

- Қалай дұрыс айтуға болады?
- Ұғымды нақты қалай түсіндіруге болады?
- Қалай қызықтыруға болады?
- Қалай сенімді айтуға болады?

Міне, осы сұрақтар жөніне ерте дәуірден бастап-ақ ғалымдар айналыса бастады. Ертедегі Грекияда «риторика» - «ойдың тіл арқылы жеткізе білу заңдылықтары жөніндегі ғылымы айналыса бастады. Сөйлеу өнерін - «барлық өнердің патшасы» деп атауы тегін болмаса керек.

Ежелгі Рим ойшылы Цицерон сөйлеу мәдениетін игеру үшін, мына қасиеттері болуы керек: дарын, дағды және білім. Ол әсіресе логика және этика ғылымдарының маңыздылығын атап көрсетеді.

М.В. Лермонтов: «Шебер сөйлеу мәдениеті үшін бес құрал қажет: бірінші – табиғи дарындылық, екінші - ғылым, үшінші – авторға еліктеу, төртінші – шығарма жаттығу, бесінші - өзге ғылымдарды игеру».

Сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін: 1) не сөйлеуді табу; 2) табылған материалды ретімен орналастыру; 3) оған сөздік форма беру; 4) барлығын есте бекіту; 5) сөйлеу. Осы кезеңдерді нақты орындаған өз мақсатына жетеді. Өз ойын білдіруге сөздің қысқа немесе ұзаққа созылуы барысында да осы қағиданы қатаң орындау қажет.

Сөйлеуге дайындық барысында логикалық мәдениет айтылатын ойдың жүйелі, нақты деректерге сүйене отырып, сұрақ-жауапқа қатысуын қамтамасыз етеді.

Болашақ мамандардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың маңызды шарты – тілдік мәдениетті қалыптастыру, сөзді игеру дағдысы болып табылады. Кәсіби сөйлеу мәдениетінде басты шарт – коммуникативтік мақсат, яғни сөзді тыңдайтын ортаның қабылдау деңгейіне байланысты.

Сөйлеу мәдениетінде публицистік, көркемдік және қарапайым сөйлеу стилін ұтымды қолдана білген жағдайда сөз эмоциялық және сенімді шығады. Бірақ кәсіби жоғары сөйлеу мәдениетіне қол жеткізу үшін жеке стильді қалыптастыру әрбір маман иесі үшін меңгерсе маңызды роль атқарады.

Кәсіби сөйлеу мәдениетін сөз бен тілдің арақатынасын, сөз бен шындықты, сөз бен тыңдаушының санасының байланысы, сөз бен қарым-қатынас жағдайы арасында белгілі жүйе қалыптастыру арқылы көруге болады (1-схеманы қараңыз).

Сөздің дұрыс айтылуы – бұл бірінші талап. Кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін үнемі жаттығу жасау керек. Жаттығулар мазмұны жан-жақтылықты қажет етеді. Мұнда көркем әдебиет, жаңылтпаштар, мақал-мәтелдер, афоризмдер т.б. тиімді қолдана білудің де маңызы бар. Бұдан келіп шығатыны жөн-жосықсыз сөйлем арасына мақал-мәтел немесе афоризмдерді қолдана беруге болады дегуге де болмайды.

М.В. Лермонтов «Шешендік өнері, поэзия, философия, тарих, юриспруденция сөздік грамматиканы дұрыс қолдана алмаса өз мәнін жоғалта еді», - деген.

Ұлы Абай! «Бөтен сөзбен былғанбай сөз арасы, теп-тегіс жұмыр келсін айналасы» дегені ой мен сөздің бірлігін, тазалығын, нақтылығының маңыздылығын атап көрсеткені.

Сөздің дұрыс айтылуы грамматикалық тілдік нормаларды сақтау, сөзді дұрыс қолдану және дұрыс айтылуын талап етіледі. (2 – схеманы қараңыз).

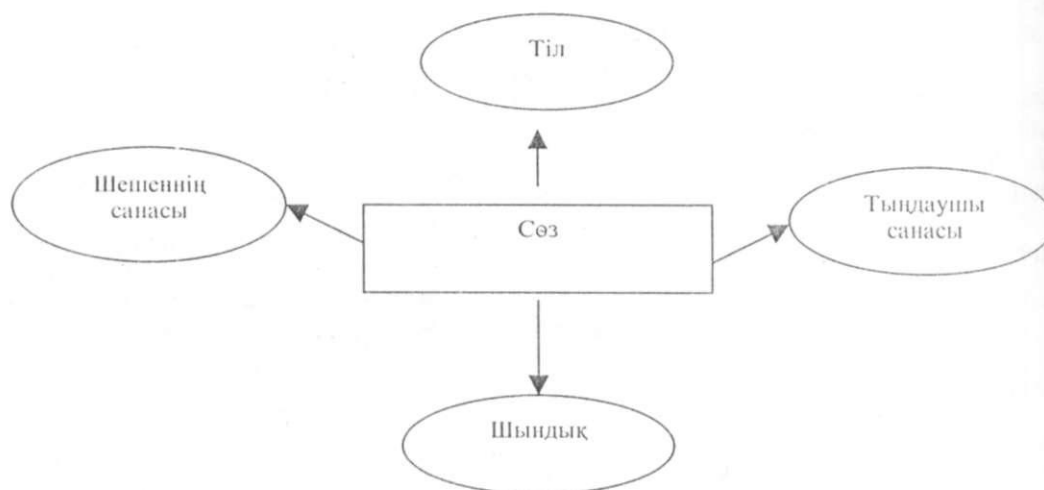

Схема 1

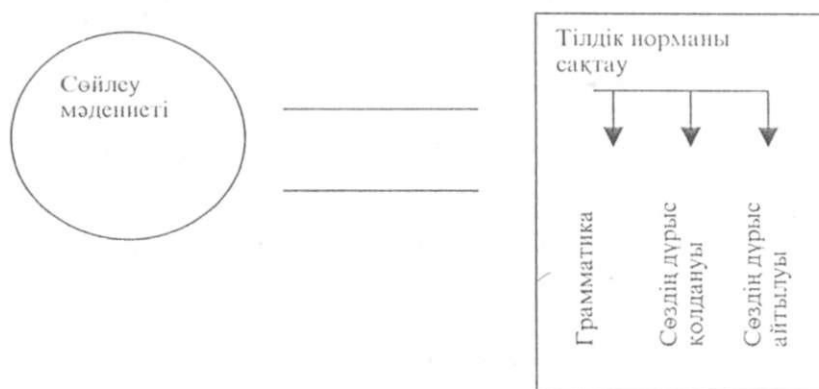

Схема 2

Сөйлеу мәдениеті тек сөздің дұрыс айтылуы ғана емес, сөйлемнің нақты әрі қысқа болуын талап етеді. Тыңдаушының нығамдылығы мен уақыттан бос сөзбен нығымдамауы қажет. Ол үшін плеоназмдармен, тавтологиямен (көпсөзділік) күресу керек. Мысалы: адамдар тобы, болашақ перспективасы, «бос вакансия» т.с.с.

Сонымен қатар, тыңдаушының нығамын, құртатын «паразит-сөздердің» қолданылуы. Мысалы: «так», «жаңағы», «яғни», т.с.с.

Сөзде терминдердің, архаикалық сөздердің жиі қолданылуы сөйлемді күрделендіріп, түсініп, қабылдауды қиындатады.

Сөйлеу мәдениетінің логика заңдарына сәйкес болуын қажет етеді. Яғни сөйлемдегі әрбір сөз бір-біріне қарсы мағынада қолданылады.

Сөйлеудің санасын – сөздік қордың санын арттыру арқылы қол жеткізуге болады. Әрбір адамның сөздік қорында 20 мыңға жуық сөз бірлігі болады екен.

Бұл сөздік қор синонимдерден, мақал-мәтелдерден, фразеологиялық сөздерден жасалады. Осы сөздік қорды орнымен, қолдана білген жағдайда жетістіктерге қол жеткізуге болады.

Қазіргі кезеңде сөздік теңдесулер кейде сөздердің бір-біріне қарсы қояды: Мысалы «қара алтын» / мұнай/, «ақ алтын» /мақта/, «дала кемелері» /түйелер/, «дала еңбекшілері» /шаруалар/, «тәртіп сақшылары» /милиция/ т.с.с.

Кәсіби сөйлеу мәдениетінің қалыптастырудың бір шарты сөздің эмоциялылығы.

Сөздің эмоциялылығын ойлау, қабылдау, назар аудару сияқты адамның психологиялық ерекшеліктеріне оң ықпалын тигізеді. Бұған сөз сөйлеу барысында бүкіл

жап-тәнімен айтылатын ойды көз алдына елестету арқылы, өз сезімін шынайы білдіре алу арқылы қол жеткізуге болады. Ол үшін фразеологиялық сөздер: мақал-мәтелдер, қанағатты сөздер, юмор, сатира, ирония, сарказмдар қолдануға болады.

Кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін қажет:

1. дүниетанымды кеңейту, әдеби тілді меңгеруге үмтылу;
2. шешендердің, ақындардың сөздерін тыңдау;
3. өзін-өзі үнемі бақылауда ұстау, бос сөздерді барынша қолданбау;
4. алдын ала сөйлейтін сөздің қысқа мәтінін жасап жаттығу;
5. сөздіктер қолдану, арнайы әдебиеттер оқу, ана тілін барынша меңгеру;

К.Г. Паустовский: «Әр адамның мәдени деңгейін оның ана тіліне деген көзқарасына қарап білуге және азаматтың құндылығын анықтауға болады. Өзінің ана тіліне немқұрайлылық - бұл жабайылық. Ол өзінің өткен тарихы мен дәстүріне, қазіргі өміріне және өз халқының болашағына немқұрайлы қарайтын адам ретінде қабылдауға болады», - дейді.

Табиғи дарындылықты өзін өзі тәрбиелеумен, жетілдірумен жалықпай әрі дамыта алған адам жетістіктерге қол жеткізеді. Чех жазушысы Иржи Томан «шешеннің он өсиетін» орындау барысында кәсіби сөйлеу мәдениетінің шыңына жетуге болады: Өз тыңдаушыңа дұрыс көзқараста бол. 2.Тілдік, сөздік қорыңды үнемі дамыта отырып, жетілдіре түс. 3. Сөйлеген сөзіңе сенімді бол. 4. Эмоцияңды игере біл. 5. Сөзді әңгімеге жақындата қолдана біл. 6. Сөзде «жаргон», «паразит» сөздер қолданба. 7.Дикцияны жетілдіру үшін жұмыс жүргіз. 8. Жест, мимика, көзқарас, ым-ишара белгілерді орнымен қолдана біл. 9. Бөтен, артық сөздерді қолданба. 10. Сөздің нақты әрі локалық жүйеде болуын қадағала.

Атақты Рим шешені Цицерон: «Адам өмірге шешен болып келмейді, ол қажырлы еңбек ету арқылы қалыптасады», - дейді.

Әдебиет

1. Васильева А.Н. Основы культуры речи. -М., 1990.-С. 46.
2. Кузнецова Т.И. Ораторские искусства в Древнем Риме. -М., 1976.- С. 246.
3. Михайличенко Н.А. Основы риторики.- М., 1994.- С. 48.
4. Порубов Н.И. Этика в ораторском искусстве. -М., 1974.- С. 237.

Резюме

В этой статье рассматривается вопрос о путях формирования профессионально-речевой культуры будущих специалистов.

Summary

The questions of the forming of professional speaking culture of future specialists is considered in this article.